

ЛЕКСИКОГРАФСКИЯТ ПАРАМЕТЪР *КОМБИНИРАНА ЗАГЛАВКА* В ДВУЕЗИЧЕН РЕЧНИК

ЦВЕТЕЛИНА ГЕОРГИЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

cveti.g@ibl.bas.bg

В статията се въвежда, дефинира и използва за първи път работният термин *комбинирана заглавка*. Анализират се моделите комбинирани заглавни единици, използвани в двата българско-сръбски речника на Марин Младенов. Дават се препоръки относно начина на изготвяне на българско-чужд речник.

Ключови думи: заглавка; двуезичен речник; български език; сръбски език; лексикографски параметър

THE LEXICOGRAPHIC PARAMETER OF A *COMBINED ENTRY WORD* IN A BILINGUAL DICTIONARY

TSVETELINA GEORGIEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

cveti.g@ibl.bas.bg

In this paper the term *combined entry word* is introduced, defined and used for the first time. After that, I go on to provide an analysis of the patterns of combined entry words described in the two Bulgarian-Serbian dictionaries published by Marin Mladenov. Finally, I outline some recommendations on the crafting of Bulgarian-foreign language dictionaries.

Keywords: entry word; bilingual dictionary; Bulgarian language; Serbian language; lexicographic parameter

През последните десетилетия особено популярни са термините *лексикографски параметър* и *лексикографска параметризация* (вж. напр. Караулов/Karaulov 1981; Липовска/Lipovska 2009: 46; Трифонова/Trifonova 2011: 117; Попова/Порова 2016; Благоева/Blagoeva 2017a; 2017b: 24 и цитираната там лит.).¹ Те се свързват с идеята за типологизация на речниците чрез детайлно разграничаване и изследване на отделни техни същностни характеристики, които, от своя страна, служат за класификация, описание и оценка на лексикографските трудове, както и за проектиране на нови типове реч-

ници. Подходът при изследване дори на един параметър трябва да бъде комплексен, т.е. да е ориентиран към включване и на други параметри, чрез които той може да се анализира в пълнота, многоаспектно и аргументирано.

Тук се придържам към мнението на Д. Благоева, че под *лексикографски параметър* се разбира не само всяка минимална единица езикова информация в речника (за която говори Ю. Н. Караулов), чрез която може да се извърши класификация на лексикографската информация, но и „определени същностни характеристики на речника като специфичен лингвистичен продукт (например тип на речника, обем на словника и пр.), както и допълнителни данни, идентифициращи конкретното речниково произведение (например автори, година на издаване, брой страници, приложения към словника и пр.)“ (Благоева/Blagoeva 2017б: 25).

В настоящото изследване въвеждам работния термин **комбинирана заглавка** като съответстващ отчасти на дефиницията и описан от Д. Благоева термин *съставна заглавка*². Като *съставни заглавки* Д. Благоева разбира „заглавките, състоящи се от две или повече единици (лексеми, [...], устойчиви съчетания, фразеологизми, абривиатури), които се съотнасят помежду си по определени формални или семантични признаци“ (Благоева/Blagoeva 2017б: 29). (Техен корелат са *простите заглавки*, „които включват една отделна дума, абривиатура или съставна част на думата“ (пак там).) Предпочитанието към термина *комбинирана заглавка* произтича от това, че той представя спецификата на обекта по категоричен начин и се разграничава ясно от други термини като *съставни думи* и *съставни названия* (съставните думи и съставните названия също може да са в ролята на заглавки). Освен това приемам, че *заглавката* (независимо дали е *проста*, или *комбинирана*) е с особен статут, защото тя е едновременно елемент на речниковата статия (неин вход, ключ), но и елемент на словника на един речник (в тесния смисъл на думата). **Простата заглавка** е вид заглавка, която се състои от една езикова единица, от един компонент (дума, съставна част на дума, устойчиво съчетание, абривиатура и др.). **Комбинираната заглавка** е вид заглавка, която се състои от две или повече еднотипни езикови единици (компоненти), обединени в едно цяло въз основа на семантична и формална близост. Въвеждането на този термин е продиктувано от съществуващата до този момент лексикографска практика. (Друг е въпросът дали винаги обособяването на такава формална цялост е теоретически издържано.) Обединението на единиците може да почива на *словообразователна връзка между тях* или на *близост в строежа и значението им*. По първия компонент от комбинираната заглавка се определя азбучното място на речниковата статия в структурата на речника. В зависимост от броя на включените единици може да се говори за *двукомпонентна*, *трикомпонентна* и пр. комбинирана заглавка.

При прегледа на някои двуезични славянски и славянско-неславянски речници (напр. българско-руски, българско-сръбски, българско-чешки, руско-български, чешко-български; българско-английски, хърватско-немски, горнолужишко-немски и др.) се установи, че в зоната на заглавката присъстват както прости, така и комбинирани заглавки. Откриват се двукомпонентни комбинирани заглавки като *лекар* и *лекарка*, *жител* и *жителка*, *агрономичен* и *агрономически*, *мълчешката* и *мълчешком*, трикомпонентни като *етиоп*, *етиопец* и *етиопка*, *етнографичен*, *етнографически* и *етнографски*, *собственик*, *собственица* и *собственичка*, четирикомпонентни като *Богоявление*, *Кръщение Христово*, *Йордановден* и *Водици* и др. Същевременно (по мои наблюдения) до този момент този тип заглавки не са били обект на самостоятелен анализ. Ето защо вниманието тук ще бъде съсредоточено само върху един от проблемите на двуезичните (а и някои тълковни) речници, които предстоят да бъдат последователно и по-детайлно разглеждани в бъдеще, а именно – да се опишат (в сравнителен план) *комбинираните заглавки* и начините за тяхното представяне в българско-сръбските речници. Прави се уточнение, че анализът няма да е цялостен, ако не се обърне внимание и на други параметри, които се отнасят до макро- и микроструктурата на речника.

Предмет на изследване са единствените до този момент българско-сръбски речници от общ тип, които са дело на Марин Младенов и които досега не са били обект на детайлен анализ – преработеният и допълнен *Българско-сръбски речник* / *Българско-сръбски речник* от 2016 г. и неговата първооснова – *Българско-сръбскохърватски речник* от 1967 г. Направените наблюдения и изводи обаче се отнасят и за други (двуезични) речници, тъй като включването на комбинирани заглавки е често срещана практика.

С оглед изготвянето на бъдещи лексикографски трудове тук не само ще се определят използваните модели *комбинирани заглавки* в двуезичните речници на М. Младенов, но и ще се направи опит те да бъдат анализирани, като се има предвид подходът на автора, а именно – близките във формално-семантичен план езикови единици да се обединят в една заглавка. (Потвърждение, че авторът ги приема за едно цяло, е и използваната от него препратка към друга заглавка. След бележката *в.* (виж) са изписани всички компоненти (а не само първият) на заглавката, към която препраща: **болногледач** *м.* **болногледачка** *ж.* *в.* **болничар**, **болничарка**. Ще се коментира дали броят на комбинирани заглавки се е променил в новото допълнено издание и как. Ще се посочат съществуващи проблеми и ще се дадат някои препоръки относно изготвянето на двуезични речници.

И в днешно време създатели на двуезични славянски речници са преди всичко университетски преподаватели и преводачи и по-рядко професионални лексикографи (вж. също Трифонова/Trifonova 2011). Причината за

това се крие в тяхното желание да има такива справочници, които да улеснят преподавателската и преводаческата им дейност.

Преподавател по съвременен български език, история на българския език и диалектология, българска литература и съпоставително изследване на сърбохърватския и българския език в Белградския университет е и проф. Марин Младенов.³ Той е автор на единствените досега българско-сръбски (или българско-сърбохърватски) речници. Още като учител и журналист М. Младенов (етнически българин, билингва) подготвя и издава през 1967 г. в Белград първия *Бугарско-српскохрватски речник* (БСХР/BSHR 1967). Както е посочено в предговора, трудът отговаря на потребността на изучаващите български език. Речникът е среден по обем (съдържа „35 000 речи и изрази“, 725 с., формат 17x12 cm). Предназначен е преди всичко за слависти, студенти, ученици и преводачи. През 2000 г., отново в Белград, е публикувано ново допълнено, разширено и преработено издание на този речник – *Бугарско-српски речник / Българско-сръбски речник* (БСР/BSR 2000), а през 2016 г. излиза негова препечатка (БСР/BSR 2016). Речникът е с по-голям формат – 17x24 cm (при 583 с.), и също е среден по обем (макар че съдържа значително по-голямо количество езикови единици – „око педесет хиляда речи и изрази“). Той е предназначен за ученици и студенти, които изучават български език, както и за други ползватели, за които майчин език е сръбският. Авторът се надява да се използва и от тези, които учат сръбски.

В предговора на БСР/BSR 2016 (както и в този на БСХР/BSHR 1967) няма информация за комбинирани заглавки, въпреки че те съставляват немалка част от словника му. Посочено е единствено, че в Речника се следва азбучната подредба („речи се нижу азбучним редом“ – БСР/BSR 2016: XI). В този смисъл за използваните модели комбинирани заглавки може да се говори едва след по-детайлен анализ. За тази цел предварително бяха ексцерпирани комбинирани заглавки от БСР/BSR 2016, които после бяха сравнени с тези в БСХР/BSHR 1967. Навсякъде тук компонентите на заглавката се изписват в оригинал (с еднаква височина, в болд и с ударение, на кирилица), от което се вижда, че те са равнопоставени и са ориентирани към читател, който не е носител на българския език. Намирам за необходимо с цел по-цялостно изследване на параметъра комбинирана заглавка в БСР/BSR 2016 да бъдат представени и използваните граматични маркери – *прид.*, *бр.*, *йрил.* за част на речта съответно при прилагателните, числителните имена и наречията; *м.*, *ж.*, *с.* за род и *мн.* за число при съществителните имена; *несвр.* и *свр.* за несвършен и свършен вид на глаголите.

Прегледът на материала показва относителна последователност при включването на комбинирани заглавки. Най-много са съществителните (нарицателни и собствени) имена, следвани от прилагателните имена, глаголите, наречията и числителните имена. Тук ще се направи опит да бъдат систематизирани и описани моделите комбинирани заглавки в БСР/BSR 2016.

Модели комбинирани заглавки с компоненти съществителни имена

В БСР/BSR 2016 последователно са обединени в една заглавка съществителни имена от *различен граматичен род*, с които се назовават лица (мъж и жена)⁴:

с еднакво местожителство – албàнец м. албàнка ж., америкàнец м. америкàнка ж., англичàнин м. англичàнка ж., берлинчàнин м. берлинчàнка ж., бразилец м. бразилка ж., венециàнец м. венециàнка ж., европèец м. европèйка ж., етиòп, етиòпец м. етиòпка ж., италиàнец м. италиàнка ж., китаец м. кита̀йка ж., япо̀нец м. япо̀нка ж. и др.;

с еднаква професия – аптека̀р м. аптека̀рка ж., артист м. артистка ж., зъболекар м. зъболекарка ж., лека̀р м. лека̀рка ж., музикàнт м. музикàнтка ж., учитѐл м. учитѐлка ж., фризьòр м. фризьòрка ж., юрист м. юристка ж. и др.;

с еднакво занимание – гимнастìк м. гимнастìчка ж., екскурзиàнт м. екскурзиàнтка ж., зрìтел м. зрìтелка ж., наблюда̀тел м. наблюда̀телка ж., помòщник м. помòщница ж., посетìтел м. посетìтелка ж., слуша̀тел м. слуша̀телка ж., турист м. туристка ж. и др.;

с еднакви качества на характера или външния вид – авантюрист м. авантюристка ж., блондìн м. блондìнка ж., бьзлìвец м. бьзлìвка ж., виртуòз м. виртуòзка ж., грубийàн м. грубийàнка ж., дебелàн м. дебелàнка ж., забравàн м. забравàнка ж., клюка̀р м. клюка̀рка ж., лицемер м. лицемерка ж., лъжльò м. лъжля ж., мързелìвец м. мързелìвка ж., чистнìк м. чистнìца ж. и др.;

с еднаква принадлежност (към етнос, обществена група, партия, религиозна общност и пр.) – второкùрсник м. второкùрсничка ж., гимназìст м. гимназìстка ж., дворя̀нин м. дворя̀нка ж., католик м. католичка ж., мюсюлмàнин м. мюсюлмàнка ж., пенсионèр м. пенсионèрка ж., социалист м. социалистка ж., христия̀нин м. христия̀нка ж., цìганин м. цìганка ж. и др.;

между които има отношения на близост, родство помежду им или спрямо други хора – близнàк м. близнàчка ж., внук м. внùчка ж., годенìк м. годенìца ж., кръстник м. кръстница ж., любовник м. любовница ж., плèменник м. плèменничка ж., съпру̀г м. съпру̀га ж., свекър м. свекърва ж. и др.

Явно М. Младенов ги е обединил, за да се осмисли по-лесно от читателя словообразователната им структура. За дефинирането на техните компоненти се използва обикновено еднотипна корелираща двойка в сръбския език, срв.:

годенìк м. годенìца ж. верник, верница, заручник, заручница
маса̀жист м. маса̀жистка ж. масер, масерка
мона̀х м. мона̀хиња ж. монах, калу̀ђер, монахиња, калу̀ђерица.

Като се изхожда от паралелното представяне на еквивалентите, сръбският ползвател правилно би определил, че компонентите в този модел заглавка не са синоними, а са **словообразователно свързани** (в случая първият компонент е произвеждаща дума, а вторият – производна дума). Някои парафрази или еквиваленти⁵ на двоичните имена обаче дават основание на учещия български език да стигне до грешния извод, че тези имена са синоними, срв.:

висшійст *м.* **висшійстка** *ж.* онај који поседује високу спрему, факултет-лија

зъболёкар *м.* **зъболёкарка** *ж.* зубни лекар, стоматолог

пазàч *м.* **пазàчка** *ж.* чувар.

В БСР/BSR 2016 се наблюдава отклонение при следване на възприетия подход за обединяване на две лексикални единици в една заглавка. Така например в Речника са представени като прости (отделни) заглавки **грък** и **гъркѝня**, **вдовец** и **вдовѝца**, **сърбин** и **сърбкѝня**, **търчин** и **туркѝня**, **княз** и **княгѝня**, **цар** и **царѝца**, **вуйчо** и **вуйна**, **поп** и **попадѝя**; **директор** и **директорша**, **селянин** и **селянка**, **гражданин** и **гражданка**, **господѝн** и **госпожà**, **шафер** и **шаферка** и др.; има заглавки **крал**, **адвокат**, **азиатец**, **директор**, **вълшебник**, но няма съответно **краслица**, **адвокатка**, **азиатка**, **директорка**, **вълшебница** и др.

Повечето комбинирани заглавки от този модел са двукомпонентни, но има и трикомпонентни (**сòбственѝк** *м.* **сòбственица**, **сòбственичка** *ж.*; **съучàстник** *м.* **съучàстница**, **съучàстничка** *ж.*; **душмàн(ин)** *м.* **душмàнка** *ж.*).

Както се вижда, всеки компонент е граматично определен, а между двата няма нито съчинителен съюз *и*, нито запетая.

Единични са случаите на обединяване в една заглавка на сродни съществителни от *различен граматичен род*, които вероятно се приемат от М. Младенов за **синоними**, напр.: **дозирòвка** *ж.* **дозѝране** *с.*; **животѝнка** *ж.* **животѝнче** *с.*; **зàдник** *м.* **зàдница** *ж.*; **капàчка** *ж.* **капàче** *с.*; **клòнка** *ж.* **клòнче** *с.*; **кръвоѝзлив** *м.* **кръвоѝзлѝяние** *с.*; **кънтèж** *м.* **кънтèне** *с.*; **пласѝране** *с.* **пласмèнт** *м.*; **плèвник** *м.* **плèвня** *ж.* В някои случаи в състава на комбинираната заглавка е включен и деминутив (срв.: **котлòн** *м.* **котлòнче** *с.*; **цвàнец** *м.* **цвàнче** *с.*), което показва, че и тук не е отчетена семантичната разлика между двете лексеми.

В комбинирана заглавка са обединени съществителни имена от *различен граматичен род*, които са **формални варианти**. В повечето случаи на първо място е съществителното от м.р., напр.: **дѝплом** *м.* **дѝبلوما** *ж.*; **жирàф** *м.* **жирàфа** *ж.*; **канàт** *м.* **канàта** *ж.*; **контрòл** *м.* **контрòла** *ж.*; **кўпол** *м.* **кўпола** *ж.*; **маншèт** *м.* **маншèта** *ж.*; **мèтод** *м.* **метòда** *ж.*; **минѝатюр** *м.* **минѝатюра** *ж.*; **парцèл** *м.* **парцèла** *ж.*; **пестнѝк** *м.* **пестнѝца** *ж.*; **репрѝз** *м.* **репрѝза** *ж.*; **синтèз** *м.* **синтèза** *ж.* Рядко се среща обратна подредба (**плеснѝца** *ж.* **плеснѝк** *м.*; **отлòмка** *ж.* **отлòмък** *м.*).

Някои от компонентите на заглавката са остарели, разговорни или диалектни, което обаче не е отразено с лексикографски маркер. Прави впечатление, че понякога именно тези думи са поставени на първо място в зоната на заглавката, респ. по тях се определя азбучното място на статията, което също не е приемливо.

В БСП/BSR 2016 се срещат, макар и по-рядко, комбинирани заглавки, съставени от съществителни имена от *един граматичен род*, които са **фонетично-правописни варианти**, срв.: **бордѐй, бордѐл м.**; **венѹза, вендѹза жс.**; **вѣшна, вѣшня жс.**; **грунд, грунт м.**; **дубликѧт, дупликѧт м.**; **дѹла, дѹля жс.**; **емфиѐ, енфиѐ с.**; **завѣршек, завѣршѣк м.**; **кларнѐт, кларинѐт м.**; **нонпарѐл, нонпарѐй м.**; **сертмѐ, серкмѐ с.**; **серпантѣна, серпентѣна жс.** и др.

В този модел заглавки граматичният маркер е изнесен след лексикалните компоненти, които са разделени със запетая (рядко се среща отклонение от тази практика – вж. напр. **лѐйди и лѐди жс.** и **ѣперкѣт (ѣперкут) м.**). И тук в някои случаи като представителна е посочена диалектна форма (напр. **дѹла, емфиѐ**) или пък е включен остарял или несъществуващ вариант (напр. **грунт, нонпарѐл**) – обстоятелство, което показва колко е важно придържането към последователни и теоретично издържани лексикографски принципи при съставянето на (двуезичен) речник.

Малко са случаите на обединяване в една заглавка на сродни съществителни от *един граматичен род*, които се приемат за **синоними**, напр.: **барѐтка, барѐта жс.**; **бдѐне, бдѐние с.**; **горѣчка, горѣца жс.**; **душѣца, душѣчка жс.**; **държѧне, държѧние с.**; **елѣшка, елѣшница жс.**; **запетѧйка, запетѧя жс.**; **кѹте, кѹтенце с.**; **лулѣца, лулѣчка жс.**; **мотовѣла, мотовѣлка жс.**; **ортопѣд, ортопедѣст м.**; **рѣчѣца, рѣчѣчка жс.** и др. Вижда се, че някои компоненти са диалектни (**елѣшка, елѣшница**), други остарели (**ортопедѣст**), а трети (напр. **бдѐние**) влизат в синонимни отношения с другата лексема само със свое вторично значение. Явно е предпочитанието за включване на деминутиви в този модел заглавки. Единичен е случаят, в който в обща заглавка се обединени нарицателно и собствено име (**лѣса, Кѹма Лѣса жс.**), което също не е коректно от лексикографска гледна точка.

В БСП/BSR 2016 се наблюдава относително последователно представяне на заглавки, чиито компоненти са от *един граматичен род* (мъжки) и с които се назовава мъж: **езуйт(ин) м.**; **енѣчар(ин) м.**; **ергѐн(ин) м.**; **пехливѧн(ин) м.**; **сарѧф(ин) м.**; **серсѐм(ин) м.**; **хайлѧз(ин) м.**; **хамѧл(ин) м.**; **черкѣз(ин) м.**; **чобѧн(ин) м.**; **шарлатѧн(ин) м.** Приемам, че тук са представени два компонента, макар че графично авторът ги обединява в едно цяло, вероятно с цел пестене на място (срв.: **ергѐн(ин) м.** всъщност може да има и друго оформление – **ергѐн, ергѐнин м.**). В полза на това мнение са и забелязаните отклонения от компресирания начин на представяне – срв.: **бабайт, бабайтин м.**; **грубийн** и **грубийнин м.**

Компонентите от този модел са **словообразователно свързани**, като първият е произвеждащ спрямо втория.

По-особени случаи са комбинираните заглавки названия на празници, които са различни във формално и граматично отношение, напр.: **Андреевден (Мечкинден) м.**; **Благовец м. Благовещение с.**; **Богоявление (Кръщение Христово, Йордановден, Водици) с.**; **Лазаровден (Лазарова събота) м.** и др. Компонентите (някои изписани без ударение) са обединени в едно цяло поради факта, че назовават едно събитие (празник), без значение дали са съставни, или едносъставни, от един или различен граматичен род, еднокоренни или разнокоренни. Граматичният маркер род (който не е използван последователно) е поставен явно към тези имена, които са извън скобите.

Модели комбинирани заглавки с компоненти прилагателни имена

В БСП/BSR 2016 последователно са обединени в една заглавка няколко прилагателни имена. Очертават се два модела. Първият модел включва прости еднокоренни прилагателни с различни суфикси (**-ичен** и **-ическ(и)** // **-ичен**, **-ическ(и)** и **-ск(и)** // **-ичен** и **-к(и)** // **-ическ(и)** и **-к(и)** // **-ен** и **-ов** // **-ен** и **-лив** // **-ев** и **-ов** // **-Ø** и **-(н)ен**) и др., напр.: **агрономичен**, **агрономически** *прид.*; **етнографичен**, **етнографически**, **етнографски** *прид.*; **садистичен**, **садистки** *прид.*; **антропологически**, **антроположки** *прид.*; **бензиновен**, **бензинов** *прид.*; **обичен**, **обичлив** *прид.*; **смокинев**, **смокинов** *прид.*; **блед**, **бледен** *прид.* и др. Компонентите в тези заглавки явно се приемат за **синоними**, макар че в повечето случаи има разлика в семантиката, в лексикалната им съчетаемост и функцията им.

Вторият модел включва сложни прилагателни с еднаква втора част (**-годишен**, **-дневен**, **-пръстен**) и вариантна първа част, напр.: **двайсетгодишен**, **двадесетгодишен** *прид.*; **двайсетдnevен**, **двадесетдnevен** *прид.*; **дванайсетопръстен**, **дванадесетопръстен** *прид.* Компонентите в тези заглавки се приемат за **формални варианти**.

Повечето комбинирани заглавки са двукомпонентни, но се срещат и трикомпонентни. Отделните езикови единици в тях са разделени със запетая, като след последната е поставен граматичният маркер *прид.* (т.е. прилагателно име). При някои заглавки са посочени и форми на единия компонент (напр. **безименен**, **-нна**, **-нно**, **безимен** *прид.*), но това не е последователна практика.

Модели комбинирани заглавки с компоненти наречия

В БСП/BSR 2016 две и повече наречия се обединяват в комбинирана заглавка, срв.: **бежешката**, **бежешком** *йрил.*; **тичешком**, **тичешката** *йрил.*; **лудешки**, **лудешком** *йрил.*; **лятос**, **лятоска** *йрил.*; **мигновено**, **мигом** *йрил.*; **систематично**, **систематически** *йрил.*; **надалеко**, **надалеч**, **надалече**

йрил.; **отка̀к, отка̀кто** *йрил.* и др. Във формално отношение съчетанията са разнородни.

Повечето заглавки са двукомпонентни, но се срещат и трикомпонентни (**надалѐко, надалѐч, надалѐче** *йрил.*; **отдалѐко, отдалѐч, отдалѐче** *йрил.*). Най-многобройни са двойките наречия с формант **-шком** и **-ската**, като при тях подредбата на компонентите не е установена (напр. **бързешка̀та, бързешко̀м** *йрил.*, но и **плачешко̀м, плачешка̀та** *йрил.*). При подобни заглавки компонентите се приемат за **синоними**, тъй като са образувани със синонимни суфикси. При други заглавки (напр. при **вече, веч** *йрил.*; **догд̀е, догд̀ето, дод̀е** *йрил.*; **загд̀ето, зад̀ето** *йрил.*; **отка̀к, отка̀кто** *йрил.*; **далѐч(е)** *йрил.*; **пеш(а̀)** *йрил.*; **ѐле, хѐле** *йрил.*) компонентите са **формални варианти**. Рядко се срещат заглавки, чиито компоненти са **фонетично-правописни варианти** (**наведна̀ж, наведнъ̀ж** *йрил.*). Езиковите единици са разделени със запетая, като след последната е поставен граматичният маркер *йрил.* (т.е. наречие).

Модели комбинирани заглавки с компоненти глаголи

В БСР/BSR 2016 в една заглавка са обединени видовете двойки глаголи, като на първо място са тези от несвършен вид (с граматичен маркер *несвр.*), на второ – от свършен вид (с граматичен маркер *свр.*), напр.: **взе́мам, взя́мам** *несвр.* **взе́ма** *свр.*; **гра́кам, гра́квам** *несвр.* **гра́кна** *свр.*; **допъ̀лвам, допъ̀лням** *несвр.* **допъ̀лня** *свр.*; **изпрева̀рвам, изпрева̀рям** *несвр.* **изпрева̀ря** *свр.*; **ката̀рвам, ката̀рям** *несвр.* **ката̀ря** *свр.*; **мля̀скам, мля̀свам** *несвр.* **мля̀сна** *свр.*

Рядко се среща самостоятелна двойка глаголи от несв. в. (**изди́швам, изди́шам** *несвр.*; **печа̀там, печа̀тя** *несвр.*; **представя̀вам, предста̀вам** *несвр.*).

Компонентите се приемат за **словообразователно свързани** думи.

Модели комбинирани заглавки с компоненти числителни (редни/бройни) имена

Съкратените и разгърнатите числителни имена са последователно представени в двукомпонентна комбинирана заглавка, като на първо място е поставена стегнатата форма. Това се отнася както за бройните (срв.: **два̀йсет, два̀десет** *бр.*; **двана̀йсет, двана̀десет** *бр.*; **еди́найсет, едина̀десет** *бр.*; **три́йсет, трѝдесет** *бр.* и др.), така и за редните числителни имена (срв.: **два̀йсети, два̀десети** *бр.*; **осемна̀йсети, осемна̀десети** *бр.*; **шейсѐти, шестдесѐти** *бр.*). При тези заглавки компонентите са **формални варианти**.

Поради ограничения в обема тук ще се посочи само, че и в двата речника има проблеми както в зоната на еквивалента, така и в зоната с илюстративния материал. В търсене на обединяващото между езиковите единици, а именно – общност в семантиката и структурата им, М. Младенов ги равно-

поставя, а това предполага, че еквивалентът или парафразата ще се отнасят едновременно до всички компоненти на заглавката.⁶ Респективно компонентите на една заглавка (срв. напр. двоичните имена) ще имат едно и също съгласуване и може да се заменят в контекст. Това са факти, които не съответстват на езиковата действителност и подвеждат изучаващия чужд език. Срв. напр.:

посетител *м.* **посетителка** *ж.* посетилац, гладалац – **редовен** ~ **на театрите** редован посетилац позоришта – **всекидневен** ~ свакодневни | стални посетилац⁷

В БСП/BSR 2016 (препечатка на БСП/BSR 2000) М. Младенов следва същия начин на представяне на комбинираните заглавки, който използва и в БСХР/BSHR 1967. При съпоставка на словника на двата речника се установи, че в БСП/BSR 2016 броят на комбинираните заглавки се е увеличил значително в сравнение с този в БСХР/BSHR 1967. Това е постигнато по следния начин:

1) към проста заглавка е добавяна езикова единица, която не е била елемент от словника на БСХР/BSHR 1967; така в БСП/BSR 2016 се появяват комбинираните заглавки **агитатор** *м.* **агитаторка** *ж.*; **агрономичен**, **агрономически** *прид.*; **археологичен**, **археологически** *прид.*; **баретка**, **барета** *ж.*; **бюрократически**, **бюрократичен** *прид.*; **виртуоз** *м.* **виртуозка** *ж.*; **гимнастик** *м.* **гимнастичка** *ж.*; **говедар** *м.* **говедарка** *ж.*, **готвач** *м.* **готвачка** *ж.*; **грубиян** и **грубиянин** *м.*; **двайсетгодишен**, **двадесетгодишен** *прид.*; **двайсетгодишнина**, **двадесетгодишнина** *ж.*; **дойч** *м.* **дойчка** *ж.*; **европеец** *м.* **европейка** *ж.*; **ездач** *м.* **ездачка** *ж.*; **кръстник** *м.* **кръстница** *ж.* и др.

2) обединявани са две прости заглавки от БСХР/BSHR 1967; така в БСП/BSR 2016 се появяват комбинираните заглавки **артист** *м.* **артистка** *ж.*; **душйца**, **душйчка** *ж.* и др.

3) добавяни са нови комбинираните заглавки, напр. **Андреевден** (**Мечкинден**) *м.*; **архивар** *м.* **архиварка** *ж.*; **баяч** *м.* **баячка** *ж.*; **Благовец** *м.* **Благовещение** *с.*; **Богоявление** (**Кръщение Христово**, **Йордановден**, **Водици**) *с.*; **бордей**, **бордел** *м.*; **гвинеец** *м.* **гвинейка** *ж.*; **екскурзиант** *м.* **екскурзиантка** *ж.*; **екскурзовод** *м.* **екскурзоводка** *ж.*; **масажист** *м.* **масажистка** *ж.*; **монах** *м.* **монахиня** *ж.* и др.

Разбира се, ако се следва този принцип за пестене на място, вероятно продиктуван от обема на Речника, и очертаните модели, двуезичният справочник може да увеличи комбинираните си заглавки, напр. при **готован** да се добави **готованка**, при **сладкар** – **сладкарка**, да се обединят **красавец** и **красавица**, **певец** и **певица**, **селянин** и **селянка**, **служител** и **служителка**, **стопанин** и **стопанка**, **сърбин** и **сърбкиня**, **турчин** и **туркиня** и др. Друг е въпросът доколко това е уместно с оглед представянето на двата компонента в зоната на семантизация и включването на тези компоненти в

зоната на илюстративния материал (за представяне на лексикална съчетаемост и за уточняване смисъла на еквивалента). Обединяването в една заглавка напр. на съществителни от типа на **артист** *м.* **артистка** *ж.* и различното им тълкуване (със съответстваща енокоренна двойка, понякога в съчетание със синоним(и) от м.р. и дори с добавка на парафраза за най-общото, обединяващо значение на думите, без оглед на граматичната им определеност) води до грешна семантизация и до грешно заключение, че става въпрос за лексикални синоними. Подобно обединяване на произвеждаща и производна дума в една заглавка понякога може да затрудни читателя, защото той ще търси производната дума на азбучното ѝ място, което може да се окаже твърде отдалечено от това на първия компонент на комбинираната заглавка (произвеждащата дума) – напр. при **сърбин** и **сръбкѝня**, **търчин** и **туркѝня** и др.

Единични са случаите, в които комбинираните заглавки от БСХР/BSHR 1967 в словника на БСР/BSR 2016 са изцяло отстранени или чрез елиминирани на компонент са трансформирани в прости. Така например заглавки като **вагабѝнт(ин)**, **коктейл**, **коктейл** *м.* са преобразувани в прости заглавки (съотв. **вагабѝнт** *м.*, **коктейл** *м.*), а други не присъстват в БСР/BSR 2016 (напр. няма комбинирана заглавка **чистач** *м.* **чистачка** *ж.*, а две прости заглавки). Рядко се наблюдава случай на преход от трикомпонентна в двукомпонентна заглавка (**католик** *м.* **католикѝня**, **католикѝчка** *ж.* е станала **католик** *м.* **католикѝчка** *ж.*; **швед(ец)** *м.* **шведка** *ж.* е станала **швед** *м.* **шведка** *ж.* и др.).

Може да се обобщи, че броят на комбинираните заглавки в БСР/BSR 2016 се е увеличил многократно в сравнение с броя на тези, които са отпаднали.

Изводи

Повечето комбинираните заглавки в БСР/BSR 2016 са двукомпонентни, но има и трикомпонентни. Редът на представяне на думите в тях в повечето случаи е добре премислен, като е по-стриктно следван при заглавките с компоненти съществителни, прилагателни, числителни и глаголи. Най-често срещани са комбинираните заглавки, които включват съществителни имена от различен граматичен род, с които се назовават лица.

Словникът на БСР/BSR 2016 не е последователно изготвен. Макар че преобладава еднаквото представяне на различните модели комбинираните заглавки, има и словникови единици, които (въпреки приетия принцип) не са обединени, а други (обикновено женскородови) липсват на предполагаемото място. Причина за това може да се търси в липсата не само на ясна концепция, но и на професионален лексикографски подход.

Въз основа на направения анализ и обобщенията дотук може да се дадат следните препоръки при изготвяне на словника на българско-чужд речник:

1. Като се отчетат всички особености на изходния и целевия език, да се изготви концепция за лексикографското представяне на езиковия материал, която задължително да намери място и в предговора на речника.

2. При изготвянето на словника за двуезичен (българско-чужд) речник от общ тип⁸, трябва да се ползват най-новите български правописни и тълковни речници⁹, дело на професионални лексикографи.

3. Препоръчително е словникът, който е гръбнакът на един речник, да бъде съставен от прости заглавки. Ако се приеме от прагматична гледна точка (с цел икономия на място) включването в словника на комбинирани заглавки, да не се съчетават:

а) еднокоренни съществителни имена от различен граматичен род, едното от което назовава изобщо лице и лице мъж, а другото – лице жена;

б) еднокоренни относителни и качествени прилагателни имена, когато има разлика в значението им;

в) формални варианти на съществителни от различен род;

г) еднокоренни остарели, разговорни, диалектни или простонародни думи без съпровождаща бележка с думи от съвременната книжовна лексика;

д) умалителни (респ. увеличителни) имена с техните произвеждащи;

е) еднокоренни отглаголни съществителни, които имат и други значения освен общото за двата езика – ‘действие по даден глагол’.

4. При изготвяне на словник за двуезичен речник е препоръчително участието на поне двама езиковеди (по възможност лексикографи), представители на изходния и целевия език, за които той е майчин.

Благодарности

Публикацията е подготвена в рамките на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Изследователите имат различно виждане относно типовете и броя на лексикографските параметри.

² *Съставната и простата* заглавка са определени от Д. Благоева като подпараметри на параметъра *състав на речниковата единица*, който е посочен като медуструктурен параметър.

³ Преподавателската му кариера в университета започва през 1978 г. (Дончева, Бечева/Doncheva, Vecheva 2015: 17).

⁴ Тук и нататък трябва да се има предвид, че при този тип комбинирана заглавка със съществителното от м.р. на първо място се назовава лице изобщо, а на второ място – мъж.

⁵ Според Й. Трифонова декларираното в предговора на БСП/BSR 2000 – че речникът е изграден на *принципа на превода* – не е съвсем коректно. Тя споделя мнението и на други езиковеди, че не би трябвало да се използва понятието *превод*. Подкрепям нейното мнение, че е по-подходящо да се говори за „системна лексикална

еквивалентност между лексикалните единици на два езика и да се използват термини като *заглавка* и *съответка* (или *еквивалент*)“ (Трифонова/Trifonova 2011: 128).

⁶ За мястото на производните думи в тълковните речници вж. Аврамова/Avramova 2013; 2019.

⁷ В предговора авторът посочва, че ще използва знак тилда, за да се избягва повторението с цел икономия на място. Наблюденията показват, че в статиите с разнородови съществителни тилдата замества правилно (предвид съгласуването) единствено съществителното от м.р.

⁸ За изготвянето на словника на двуезичен речник вж. напр. Павлова/Pavlova 1986; 2002 и цитираната там литература.

⁹ Прегледът на използваната литература в БСР/BSR 2016 показва, че М. Младенов черпи информация от твърде остарели лексикографски източници – правописен речник на българския език от 1960 г. и български тълковни речници от 50-те години на миналия век.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2013: *Аврамова, Цв.* Имена на жители (*nomina habitatorum*) в съвременния чешки и съвременния български език. София, Парадигма.
- Аврамова 2019: *Аврамова, Цв.* Производната дума в тълковния речник. – *Zeszyty Surolo-Metodiańskie*, 8, с. 61–72.
- Благоева 2017а: *Благоева, Д.* Семантизация на неологизмите в съвременната славянска двуезична неография – подходи и решения. – In: *Moderní slovanská lexicografie*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, с. 171–197.
- Благоева 2017б: *Благоева, Д.* Проблеми на славянската тълковна неография. – В: *Лексикология и лексикография славянских языков*. Москва, Лексрус, с. 15–38.
- БСР 2000: *Младенов, М.* Бугарско-српски речник. Београд, Завод за учебнике и наставна средства.
- БСР 2016: *Младенов, М.* Бугарско-српски речник. Београд, Завод за учебнике.
- БСХР 1967: *Младенов, М.* Бугарско-српскохрватски речник. Београд, Нолит.
- Дончева, Бечева 2015: *Дончева, Д., Н. Бечева.* Българистиката в Белградския университет. – *Славянски диалози*, 16, с. 15–22.
- Караулов 1981: *Караулов, Ю. Н.* Лингвистическое конструиране и тезаурус литературного языка. Москва, Наука.
- Липовска 2009: *Липовска, А.* Русско-българска лексикография: традиции и тенденции развития. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Павлова 1986: *Павлова, С.* Необходимостта от изработването на основен български словник за българско-чуждите речници. – В: *Въпроси на съвременната българска лексикология и лексикография*. София, БАН, с. 169–175.
- Павлова 2002: *Павлова, С.* Модел за изграждане на общ типове словник на родночужд речник. – В: *Българско езикознание. Т. 3. Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 399–437.
- Попова 2016: *Попова, М.* Терминографски параметри. – В: *За словото – нови търсения и подходи. Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Е. Пернишка*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 213–221.
- Трифонова 2011: *Трифонова, Й.* Славянско-българската двуезична лексикография с оглед на използването ѝ в е-речниците. – В: *Съвременни методи и подходи в лексикографската практика. Сборник студии и статии*. София, Авангард Прима, с. 116–141.

REFERENCES

- Avramova 2013: *Avramova, Tsv.* Imena na zhiteli (nomina habitatorum) v savremenniya cheshki i savremenniya balgarski ezik. Sofia, Paradigma.
- Avramova 2019: *Avramova, Tsv.* Proizvodnata дума v talkovniya rechnik. – *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, 8, s. 61–72.
- Blagoeva 2017a: *Blagoeva, D.* Semantizatsiya na neologizmite v savremennata slavyanska dvuezichna neografiya – podhodi i reshenia. – In: *Moderní slovanská lexikografie*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, s. 171–197.
- Blagoeva 2017b: *Blagoeva, D.* Problemi na slavyanskata talkovna neografiya. – In: *Leksikologija i leksikografija slavjanskih jazykov*. Moskva, Leksrus, s. 15–38.
- BSHR 1967: *Mladenov, M.* Bugarsko-srpskohrvatski rechnik. Beograd, Nolit.
- BSR 2000: *Mladenov, M.* Bugarsko-srpski rechnik. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- BSR 2016: *Mladenov, M.* Bugarsko-srpski rechnik. Beograd, Zavod za udžbenike.
- Doncheva, Becheva 2015: *Doncheva, D., N. Becheva.* Balgaristikata v Belgradskiya universitet. – *Slavyanski dialozi*, 16, s. 15–22.
- Karaulov 1981: *Karaulov, Ju. N.* Lingvističeskoe konstruovanie i tezaurus literaturnogo jazyka. Moskva, Nauka.
- Lipovska 2009: *Lipovska, A.* Russko-balgarskaja leksikografija: tradicii i tendencii razvitija. Sofia, Universitetsko izatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Pavlova 1986: *Pavlova, S.* Neobhodimostta ot izrabotvaneto na osnoven balgarski slovník za balgarsko-chuzhdite rechnitsi. – In: *Vaprosi na savremennata balgarska leksikologiya i leksikografija*. Sofia, BAN, s. 169–175.
- Pavlova 2002: *Pavlova, S.* Model za izgrazhdane na obsht tipov slovník na rodno-chuzhd rechnik. – In: *Balgarsko ezikoznanie. T. 3. Problemi na balgarskata leksikologiya, frazeologiya i leksikografija*. Sofia, Akademichno Izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 399–437.
- Popova 2016: *Popova, M.* Terminografski parametri. – In: *Za slovoto – novi tarseniya i podhodi. Yubileen sbornik v chest na chl.-kor. prof. d.f.n. E. Pernishka*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 213–221.
- Trifonova 2011: *Trifonova, Y.* Slavyansko-balgarskata dvuezichna leksikografija s ogled na izpolzvaneto i v e-rechnitsite. – In: *Savremenni metodi i podhodi v leksikografskata praktika*. Sbornik studii i statii. Sofia, Avangard Prima, s. 116–141.

✉ Доц. д-р Цветелина Георгиева

Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Tsvetelina Georgieva, PhD

Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria